

УДК 347.9

Новосад А.С.

к. ю. н.,

*доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

Момот А.І.

студентка

*юридичного факультету
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

Постановка проблеми. В умовах сьогодення важливим чинником процесу розвитку, реформування та демократизації всього суспільного ладу в Україні є правова держава, що здатна забезпечити реалізацію основоположного принципу верховенства права, а також гарантувати недоторканність та захист життя і здоров'я людини, честі та гідності як одних із найважливіших соціальних цінностей. Одним із найвагоміших інститутів в усіх правових системах як у давні часи, так і сьогодні є інститут спадкового права. Місце та роль цього інституту зумовлені тим, що об'єктом спадкування здебільшого є право власності, яке залишається після смерті власника. Кому саме має перейти майно, в якому порядку й обсязі – ці проблеми спадкування в наш час перебувають в центрі уваги держави та суспільства, законотворців та науковців, а також кожної людини, оскільки так чи інакше стосуються її інтересів.

Окрім того, питання визнання спадщини відумерлою вбачається актуальним для дослідження, оскільки в юридичній літературі майже не висвітлювалося. Саме тому пріоритетним завданням є аналіз даної проблеми з урахуванням норм чинного законодавства. У зв'язку із цим необхідний розгляд особливостей визнання спадщини відумерлою.

Огляд останніх досліджень. Серед науковців, які досліджували особливості інституту спадкового права, варто назвати таких:

І.В. Болокан, Ю.О. Заїка, В.В. Комаров, О.Є. Кухарєв, Л.А. Музика, О.О. Первомайський, О.В. Розгон, Є.О. Рябоконт, Г.О. Світлична, С.Я. Фурса й ін. Однак на сучасному етапі відсутня остаточна позиція стосовно багатьох питань, які регулюють визнання спадщини відумерлою. Це такі, як визначення заявника, процесуального статусу нотаріуса, можливість подання відповідної заяви органами й особами, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб у даній категорії справ тощо.

Отже, незважаючи на вагомий внесок до вивчення зазначеної проблематики, дослідження питань щодо визнання спадщини відумерлою залишається відкритим для дискусій, що й зумовлює актуальність дослідження в цьому напрямі з метою вдосконалення належного регулювання зазначеного питання.

Актуальність статті зумовлена тим, що це питання повинно досліджуватися, оскільки постає дуже багато теоретичних та практичних проблем щодо тлумачення та застосування окремих законодавчих положень, незважаючи на наявність окремої глави в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), присвяченої особливостям окремого провадження в справах про визнання спадщини відумерлою.

У зв'язку з відсутністю однозначного та повного дослідження правовідносин, які виникають під час визнання спадщини відумерлою.

мерлою, постає багато питань у відповідних відносинах. Отже, питання, що висвітлюють правову природу спадщини, яка є відумерлою, залишається спірним.

Формулювання завдання дослідження.

Мета статті полягає у визначенні особливостей та проблемних питань правового регулювання визнання спадщини відумерлою.

Виклад основного матеріалу. Поява інституту власності поставило перед суспільством безліч питань, серед яких питання про те, що робити з майном людини, яка померла, кому воно належить тощо.

Законом гарантоване право розпорядитися своїм майном кожному на випадок смерті, через визначення його долі в заповіті. Зрозуміло, що метою є захист особистих інтересів громадян, адже майже кожен переймається тим, до кого ж перейде належне йому майно після його смерті. Також спадкове право ставить під захист інтереси членів сім'ї та близьких родичів померлого, зміцнює цим самим сім'ю.

За загальним правилом, після смерті фізичної особи права й обов'язки (спадщина), що залишилися після неї, повинні перейти до інших осіб – спадкоємців. Однак іноді відбувається так, що спадщина не переходить ні до одного зі спадкоємців, наслідком чого є залишення майна без власника, а це може ставити під загрозу саме майно або ж осіб, які будь-яким чином, вимушено чи ні, стикаються з ним. Також варто пам'ятати, що між іншими суб'єктами цивільних відносин можуть виникати конфліктні ситуації, пов'язані зі спробами заволодіння цим майном. Для уникнення таких спорів призначений такий правовий засіб, як набуття права власності на відумерлу спадщину [1, с. 383]. Саме тому необхідно погодитися з тим, що «інститут відумерлої спадщини слугує усуненню безхазяйності об'єктів спадкування, збереженню їх у цивільному обороті, що, у свою чергу, сприяє впорядкованості відповідних правовідносин» [2, с. 133].

В історичному аспекті термін «відумерлість» визначається як безхазяйне майно, яке,

відповідно до права окупації, переходить до держави на підставі принципу суверенітету. Сутність цього принципу полягає в тому, що останнім титульним володільцем майна стає той, на чий території це майно розміщене.

Як свідчить аналіз, відумерла спадщина – це спадкова маса, що залишилася після смерті особи, стосовно якої жодна особа, ні за правом спадкування за законом, ні за заповітом, не може або не заявляє домагань.

Початком процесуального порядку визнання відумерлості спадщини є подання територіальною громадою порядком окремого провадження заяви до суду. Рішення суду є єдиною правовою підставою для набуття права власності на відумерлу спадщину. Лише внаслідок неприйняття спадкоємцями спадщини після смерті особи в територіальній громаді з'являється право на відумерлу спадщину. Тобто саме неприйняття в належний час та належним способом спадщини є підставою для визнання спадщини відумерлою.

За визнання права власності на відумерле майно разом із правами до територіальної громади можуть переходити й зобов'язання перед третіми особами.

Отже, особливою категорією справ, які розглядаються порядком окремого провадження, є справи про визнання спадщини відумерлою. Тому в зазначених справах актуальним для судової практики є застосування положень щодо дії норм спадкового права в часі [3, с. 142].

Саме визначення правової природи відносин, що складаються в процесі визнання спадщини відумерлою, є одним із дискусійних питань у цивільному праві. Стосовно цього можна виділити дві суперечливі позиції.

Прихильники першої позиції перехід відумерлої спадщини у власність публічного утворення розглядають як спадкування [4, с. 190; 5, с. 110, 111].

Інші науковці заперечують наявність спадкового правонаступництва в процесі визнання спадщини відумерлою [6, с. 253; 7, с. 1046, 1047].

Перш ніж визначати юридичну природу відносин, що виникають у зв'язку з визнанням спадщини відумерлою, варто звернути увагу на таке. Структурне розміщення ст. 1277 у книзі 6 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «Спадкове право» не дає однозначної відповіді на питання про природу відумерлої спадщини та спершу дозволяє зробити висновок про нібито віднесення таких відносин до спадкових, а територіальної громади – до спадкоємця. Але навіть формально це не збігається із сутністю спадкування. Так, існує лише два види спадкування – за законом та за заповітом, які передбачені в ст. 1219 ЦК України. Положення цієї статті не ставиться під сумнів, оскільки має імперативний характер та розширеному тлумаченню не підлягає. Закономірним питанням, яке може виникнути, є таке: до якого виду спадкування належить перехід відумерлої спадщини в разі спадкового правонаступництва? Територіальна громада в жодній із п'яти наявних черг спадкоємців за законом не визначена, хоча в її власність переходить відумерла спадкова маса. Окрім того, ст. 1277 ЦК України винесена поза межі гл. 86 цього Кодексу «Спадкування за законом». Саме призначення спадкування, а особливо за законом, полягає в переході спадкового майна після смерті особи до її дітей, батьків, інших родичів, тобто воно слугує для забезпечення майнових інтересів членів сім'ї спадкодавця. Досить вдале визначення сутності спадкування за законом свого часу дав С.М. Братусь, який зауважив, що такий вид спадкування ґрунтується на припущенні, відповідно до якого закон, що встановлює коло та черговість спадкоємців, розміри спадкових часток кожного з них, відповідає справжньому волевиявленню спадкодавця, який не зміг або не побажав виявити свою волю інакше, тобто шляхом заповіту [8, с. 69]. Виходячи з даної позиції, складно уявити, що воля власника може передбачати перехід його майна до територіальної громади. Адже за такої умови особа, імовірно, залишила б заповіт, в якому

територіальну громаду чи інше публічне утворення визначила б спадкоємцем.

Серед суб'єктів, що претендують на таке майно, є держава, муніципальні утворення, як-от територіальна громада, а також іноземна держава. До наявних суб'єктів права на відумерлу спадщину також відносяться установи для старих, інвалідів, лікувальні, виховні установи й установи соціального забезпечення в таких країнах, як Туркменістан. Визначення суб'єкта права на відумерлу спадщину залежить від об'єкта, тобто від самої відумерлої спадщини, її складу, місця відкриття спадщини та спадкодавця, який помер. У випадку відумерлості спадщини, пов'язаної з іноземним елементом, доля її визначається законодавством тієї держави, на території якої перебуває спадкове майно, і залежить від того, якої саме концепції переходу відумерлої спадщини дотримується ця країна, також це залежить від особи спадкодавця й складу спадщини. Рухоме майно, яке стало відумерлим, переходить у власність тієї держави, громадянином якої на момент смерті був спадкодавець.

У ч. 1 ст. 1277 ЦК України визначено підстави для звернення до суду про визнання спадщини відумерлою, до яких належать: відсутність спадкоємців як за заповітом, так і за законом; усунення спадкоємців від права на спадкування; неприйняття спадкоємцями спадщини; відмова спадкоємців від прийняття спадщини.

У багатьох наукових дослідженнях між цими підставами ставиться сполучник «або», тобто вважається, що має існувати тільки одна з них [9, с. 131]. Проте на практиці дані підстави можуть бути наявні й одночасно, хоча вони є альтернативними. Це стосується випадків, коли одні спадкоємці не прийняли спадщину або відмовилися від її прийняття, а інших усунуто від права на спадкування. У процесі визнання відумерлості спадщини основоположним є те, що відсутні особи, які мають право на отримання спадщини. Але необхідно пам'ятати, що наведений перелік підстав є вичерпним за будь-яких обставин.

Передбачений спеціальний строк для звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою, який становить один рік із моменту відкриття спадщини, та регламентований певний процесуальний порядок, встановлений у ЦПК України [10]. Причому заява до суду подається органом місцевого самоврядування не протягом строку, а після його спливу. Отже, строк для подання до суду заяви про відумерлість спадщини не може бути продовжений, тому що він чітко не визначений. Це означає, що навіть через декілька років після смерті особи територіальна громада має право звернутися до суду із відповідною заявою. Основна вимога, що ставиться до строку законом, – сплив із моменту відкриття спадщини одного року.

Отже, реалізувати право на звернення до суду з відповідною заявою можна тільки після закінчення щонайменше одного року після відкриття спадщини (ч. 2 ст. 1277 ЦК України). Інакше суд відмовить у прийнятті такої заяви (ст. 336 ЦПК України).

Можуть бути наявні й інші підстави для відмови в прийнятті судом заяви, наприклад, коли спадкоємці формально не прийняли спадщину, проте фактично майно перебуває в їхньому володінні та користуванні; коли відсутня будь-яка інформація стосовно розшуку спадкоємців, а також повідомлення їх нотаріусом про факт відкриття спадщини [9, с. 133].

ЦПК України регламентує спеціальні вимоги стосовно змісту заяви про визнання спадщини відумерлою. Особливими, поруч із загальними відомостями, які місяться в кожній заяві, що подається до суду, є такі дані. Відповідно до положення ст. 335 ЦПК України, у заяві про визнання відумерлою спадщини повинні зазначатися відомості про час і місце відкриття спадщини, про майно,

що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття.

Висновки. Отже, інститут відумерлої спадщини слугує для того, щоб запобігти безхазяйності майна, зберегти його в цивільному обороті, а також захистити інтереси кредиторів. Суспільство не залишається байдужим, коли вагоме за своєю вартістю майно (нерухомий об'єкт) втрачає свого власника, захоплюється або знищується особами, які не мають жодних прав на нього. Якщо ж спадкове майно не має ніякої цінності, то зазвичай право не реагує на його долю. Речі, що не мають власника, можуть становити і небезпеку для суспільства. Йдеться, зокрема, про руйнування об'єктів нерухомості. Крім того, інститут відумерлої спадщини встановлено з метою захисту прав кредиторів, вимоги яких мають бути задоволені незалежно від наявності чи відсутності спадкоємців, прийняття ними спадщини тощо [11, с. 120].

Отже, перехід відумерлого, безхазяйного майна у власність територіальної громади є особливим випадком цивільного правонаступництва, що має універсальний характер. Інститут відумерлої спадщини має велике значення для кожної правової держави, діяльність якої спрямована на забезпечення захисту прав, свобод та інтересів своїх громадян. Однак сьогодні виникають проблемні питання, пов'язані передусім із недостатнім та недосконалим правовим регулюванням особливостей розгляду та вирішення справ про визнання спадщини відумерлою. Все це й обумовлює актуальність подальшого дослідження вищезазначених питань.

Анотація

У статті розкривається порядок визнання спадщини відумерлою за законодавством України. Розглядаються проблемні питання, пов'язані з визнанням спадщини відумерлою.

Автором визначено, що значення інституту відумерлої спадщини полягає в усуненні безхазяйності об'єктів спадкування, збереження їх у цивільному обороті, а також захисті інтересів кредиторів.

Ключові слова: спадкове право, спадщина, відумерла спадщина, правонаступництво, набуття права власності, судовий спір.

Аннотация

В статье раскрывается порядок признания наследства отмершим по законодательству Украины. Рассматриваются проблемные вопросы, связанные с признанием наследства отмершим.

Автором определено, что значение института отмершего наследства заключается в устранении безхозяйности объектов наследования, сохранения их в гражданском обороте, а также в защите интересов кредиторов.

Ключевые слова: наследственное право, наследство, отмершее наследство, правопреемство, приобретение права собственности, судебный спор.

Novosad A.S., Momot A.I. Features of consideration of disclaimer heritage abandoned

Summary

The article reveals the procedure for recognizing the inheritance from the dead according to the legislation of Ukraine. Problematic issues related to the recognition of the inheritance from the dead are considered.

The author determines that the value of the institution of the deceased heritage is to eliminate the lack of ownership of the objects of inheritance, preserve them in civilian circulation, as well as protect the interests of creditors.

Key words: hereditary law, heritage, legacy, legal succession, gaining ownership, litigation.

Список використаних джерел:

1. Заїка Ю.О., Єрух А.М., Козьяков Ю.М. та ін. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Т. 12: Спадкове право. Х.: Страйд, 2009. 544 с.
2. Кухарев О.Є. Особливості інституту відумерлої спадщини у законодавстві зарубіжних країн. Проблеми цивільного права та процесу: матеріали Наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О.А. Пушкіна (Харків, 25 травня 2013 р.). Х.: ХНУВС; Золота миля, 2013. С. 133–136.
3. Козловська Л.В. Теоретичні засади визначення належних способів захисту права на обов'язкову частку у спадщині. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2013. № 3. С. 141–150.
4. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: моногр. 2 вид. К.: КНТ, 2007. 288 с.
5. Музика Л.А. Проблеми права комунальної власності в Україні: моногр. К.: Атіка, 2006. 228 с.
6. Печений О.П. Спадкове право. Х.: Фактор, 2012. 368 с.
7. Белов В.А. Гражданское право: учеб. М.: Юрайт, 2012. Т. III. Особенная часть. Абсолютные гражданско-правовые формы. 1189 с.
8. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. М.: Госюриздат, 1963. 196 с.
9. Болокан І.В. Правове регулювання особливостей розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою. Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 2. С. 130–135.
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618–VI (у редакції від 7 січня 2018 р.). Відомості Верховної Ради України. 2004. № № 40–42. Ст. 492.
11. Кухарев О.Є. Визнання спадщини відумерлою: окремі питання правозастосування. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2013. № 4. С. 119–128.